

Píše Martin Hrdina

(E*forum, 31. 03. 2021)

Podnět k napsání knihy *Die Seele im 20. Jahrhundert. Eine Kulturgeschichte* [Duše ve 20. století. Kulturní historie] (Leiden / Boston / Singapore / Paderborn: Wilhelm Fink, 2019) nalezl její autor **Kocku von Stuckrad** v pozoruhodné diskrepanci: k termínu „duše“ – tolik frekventovanému v literatuře, spiritualitě, ekologickém myšlení i politice minulých desetiletí – už nemají co říct ani renomované psychologické slovníky, byť byl ještě na počátku 20. století od psychologie neodmyslitelný. Německý religionista se při hledání uspokojivého vysvětlení zaměřil na procesy společenského vyjednávání, ve kterých se v průběhu minulého století vědění o duši formovalo. V chronologicky postupující rekonstrukci diskurzivních i nediskurzivních praktik (např. institucionalizace různých typů vědění, která následně ovlivňuje šíření diskurzů s nimi spjatých) se pokusil rozlišit a popsat diskurzy o duši („Seelendiskurs“) a významy, jichž tento termín nabýval při spojování s jinými termíny jako například příroda, evoluce, umění. Výsledkem jeho práce je přehledná mapa prostorů, které od sklonku 19. století formovaly řeč na téma duše. V první řadě se jednalo o univerzity, na nichž se začaly pěstovat disciplíny jako psychologie či religionistika, pak o rozsáhlou oblast popularizačního psaní, které se obracelo k široké veřejnosti a různými způsoby zacházelo s věděním, jež generovaly univerzity, dále o literaturu a umění a konečně také o politiku, jež „přijímala impulzy vědy, filozofie, historiografie a literatury, aby svázala duši s kolektivními nebo ekologickými konstrukcemi“ (s. 234).

Stuckradova práce je soustředěna k okcidentálnímu pohledu na člověka, jeho místo ve světě a souvislosti materiální a spirituální dimenze života. V jejím dvoudílném uspořádání se odráží přesun těžiště intelektuálních diskusí, k němuž v euroamerickém prostoru došlo po druhé světové válce: první část mapuje diskurz o duši na evropském kontinentu v letech 1870 až 1930, druhá je zaměřena na severoamerické prostředí druhé poloviny 20. století a jeho zpětné působení na Evropu. Těžištěm prvního dílu je popis „zvědečtění duše“, doprovázeného eliminací příslušného pojmu v rámci akademické psychologie. Ta se ve snaze, aby byla uznána jako věda, soustředila na empirický výklad dějů v lidském nitru, pro který byl koncept duše „příliš vágní, a k tomu zbytečný“ (s. 114-115). Stuckrad v té souvislosti připomíná Johanna Friedricha Herbartu, jenž podmiňoval empirické zkoumání vnitřní zkušenosti člověka pojmovou přesností. Dále například upozorňuje, že druhé vydání Wundtových *Vorlesungen zur Menschen- und Thierseele* (1892; sic: *Vorlesungen über Menschen- und Thierseele* [Přednášky o duši člověka a zvířete]) uvádí termín duše již jen v titulu. Termín, který se zdál být empirickým přístupům na překážku, se v řadě kontextů postupně nahrazoval termínem vědomí, jehož prostřednictvím byla podle Stuckrada

psychologie ve 20. století nadále spojena s diskurzy o duši. Napříč kontexty pojednanými v první části knihy se rýsuje prominentní pozice Carla Gustava Junga, jehož názory byly určující i pro některé poválečné přístupy k lidskému nitru (mimo akademickou psychologii). Výklad ovšem začíná daleko před Jungem ve zhuštěném ohlédnutí za situaci v 19. století, v němž Stuckrad věnuje pozornost jednak pojetí duše v kontextu romantické naturfilozofie, jednak okultismu, který ve svých rozmanitých podobách spoluurčoval spiritualitu přelomu 19. a 20. století.

V kapitole nazvané *Die Mobilisierung der Seele im politischen und nationalistischen Umfeld* [Mobilizace duše v politickém a nacionalistickém prostředí] autor upozorňuje na jinou významnou příčinu prosazení termínu vědomí v průběhu 20. století, než byla touha psychologů zbavit se konceptu duše, obtěžkaného metafyzikou či mystikou. V nacionalistických a kolektivních vymezováních, podle Stuckrada příznačných zejména pro léta 1880 až 1930, „duše“ postupně nabývala řady nových konotací v diskurzivních spojeních s „lidem“, „národem“ či „rasou“. Podrobnější výklady jsou věnovány pojetí duše v úvahách o židovské identitě (Martin Buber, problematika východoevropského židovství), ale především kontextu německého nacionalismu, který mohl navazovat mj. na německou literární klasiku a romantiku a jimi upevněnou vazbu německé duše na topos hvozdu. Diskurzivní propojení německé duše s přírodou, mystikou, náboženstvím a rasou se dokládají příklady z Rosenbergova *Mýtu 20. století*.

Rasistický „náboj“ termínu duše (zejména ve variantě Volksseele) v kontextu německého národního socialismu podle Stuckrada posílil „tendenci vypudit duši z vědeckého slovníku, a [po druhé světové válce, pozn. MH] došlo ke sjednocení jazyka psychologie, který operoval jinými pojmy“ (s. 116). Jak ale dokládá druhý díl práce, termín duše i přes své „vykázání“ z empirické psychologie nadále zůstává důležitým nositelem významu, pokud se jedná o otázky vztahu člověka k přírodě, vědomí a kosmu. Různé diskurzy týkající se těchto otázek se do Evropy zpravidla vracely přes Ameriku, kde po válce silně rezonovala mj. Jungova psychoanalýza (například v transpersonální psychologii – Stanislav Grof aj.). Také v Jungově případě Stuckrad poukazuje na souvislost s romantickými diskurzy o lidském nitru, když jeho koncept kolektivního nevědomí spojuje s tradicí, kterou lze vyznačit jmény Carl Gustav Carus – Eduard von Hartmann – Arthur Schopenhauer – Friedrich Nietzsche. Souvislost Jungova chápání psychologie (vymezoval se vůči materialistickým a empiricko-redukcionistickým přístupům, přihlížeje však k přírodovědným výzkumům) s romantickými diskurzy o duši je doložena mj. citací z předmluvy ke knize Olgy von Koenig-Fachsenfeld *Wandlungen des Traumproblems von der Romantik bis zur Gegenwart* [Proměny problému snu od romantismu po přítomnost] (1935), jež podle Junga „odkryla zdroj rozjímavého, romantického básnictví pro moderní psychologii“ (s. 76).

Na literární a umělecké přístupy k „duši“ odkazuje Kocku von Stuckrad jak příležitostně, tak i v koncentrovanějších výkladech obsažených v obou dílech knihy. Kapitola nazvaná *Faszination der Seele im Spannungsfeld von Religion, Kunst, Philosophie und Wissenschaft* [Okouzlení duše v prostoru střetů náboženství, umění,

filozofie a vědy] je věnovaná koncepcím duše v literárně-uměleckých debatách kolem roku 1900, jež souvisely se soudobými diskusemi filozofickými či vědeckými, a z potenciální šíře témat se koncentruje na diskurzivní spojení, jejichž společným jmenovatelem byla postava Orfea. Antická mytologie byla podle autora pro soudobé kulturní teorie i psychologické modely natolik významným pramenem, že lze hovořit přímo o mytologizaci duše kolem roku 1900. Již 19. století bylo fascinováno Orfeem, komunikujícím se zvířaty a přírodou (i ty jsou součástí orfického mytologému), kterého lze vnímat jako figuru polemickou vůči převážně racionalistickému duchu doby: „byl umělcem, který v svém umění dobýval přístup ke skrytým dimenzím skutečnosti - cestovatel prostorem a časem, jenž byl postaven jako alternativa k ryzímu ‚rozumovému člověku‘ osvícenství“ (s. 29). Za významný krystalizační bod orfického diskurzu Stuckrad považuje Rilka, jehož literární příspěvek k diskurzivnímu propojení duše s uměním, přírodou a zřením absolutní skutečnosti spatřuje v básni *Orpheus. Eurydike. Hermes* (1904) a v *Sonetech Orfeovi* (1922): „Spojením s lyrou, tedy s uměním, hudbou a poezií, se lidé jakožto ‚slyšící‘ a jako ‚ústa přírody‘ stávají účastníky někdejší harmonie, která je jen zdánlivě zničená, vpravdě však zní v každém kameni, v každém stromě a každém ptáku“ (s. 37). Rilkovy kreace tu jsou začleněny do rámce širokého intelektuálního proudu vycházejícího v chápání skutečnosti z Nietzscheho kritiky civilizace a nahlízejícího metafyzicky chápanou duši jako vehikulum poznání přírody. Přínaléžitost Hermanna Hesseho k tomuto proudu je doložena jeho básní *Manchmal* [Někdy], napsanou v roce 1904. Druhý díl Stuckradovy knihy pak opakovaně připomíná rezonanci těchto podnětů jak u poválečných, vesměs anglicky píšících spisovatelů (Gary Snyder, Ursula K. Le Guinová), tak například i v šamanismu a jiných formách přírodně zaměřené spirituality.

Vcelku podává kniha Kocku von Stuckrada užitečný přehled o vymezené problematice. Bylo by možné namítat, že tato „kulturní historie duše“ příliš akcentuje psychologickou a religionistickou problematiku na úkor jiných oblastí, ve kterých se příslušné diskurzy rozvíjely, a že v případě literatury a umění nepředkládá příliš subtilní interpretace ani nové vhledy. O ty se tu však nejedná - předností knihy je popis kontextů relevantních pro porozumění literárním reprezentacím lidského nitra vzniklým ve 20. století a upozornění na leckdy nečekaná místa, na nichž literární představy o duši rezonovaly. Po této stránce je kniha podstatným příspěvkem k evropské kulturní historii a potvrzuje nezastupitelnou úlohu zeměpisného středu kontinentu v okcidentálně chápané „genealogii duše“ 19. a první poloviny 20. století (srov. přístupnější formou napsanou knihu Ole Martina Høystada *Sjelens betydning. En kulturhistorie / Význam duše. Kulturní historie*, 2016). V prostoru mezi Jenou, Lipskem a Vídní, kde se zrodila romantická naturfilozofie a kde byly později kladeny základy psychologie (Brentano, Wundt aj.) a psychoanalýzy, lze pozorovat leckdy složitou koexistenci teologických, vědeckých a uměleckých přístupů k lidskému nitru.

Kocku von Stuckrad: *Die Seele im 20. Jahrhundert. Eine Kulturgeschichte*. Leiden / Boston / Singapore / Paderborn: Wilhelm Fink, 2019, 279 s.

